

Mojżesz Wascercug (ok. 1760–1832) i jego pamiętnik, wstęp i oprac. Anna Michałowska-Mycielska, tłum. Aleksandra Czarnecka, Wydawnictwo IH PAN, Warszawa 2022, ss. 118, XXI, il. Polska Akademia Nauk, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla (Źródła do Dziejów Żydów Polskich, t. 3).

Ostatnie lata obfitują w edycje egodokumentów Żydów związanych z ziemią polskimi. Oprócz kolejnych tomów opublikowanych w ramach wrocławskiego projektu wydawniczego „Kanon literatury wspomnieniowej Żydów polskich” ukazała się w tym roku jako trzeci tom stosunkowo nowej serii wydawniczej Instytutu Historii PAN w Warszawie – Źródła do Dziejów Żydów Polskich¹ – znakomita edycja niewielkiego, ale bardzo cennego źródła: pamiętnika Mojżesza Wascercuga (*Dzieje Mojżesza Wascercuga i jego szczodrobliwego ojca, zmarłego reb Iserla błogosławionej pamięci*). Dokument ten, spisany między rokiem 1829 a 1832 i przedstawiający wydarzenia z okresu od drugiej połowy wieku XVIII do roku 1818, był dotąd w zasadzie nieobecny w historiografii polskiej. O tym, jak bardzo zapomniana jest postać twórcy wspomnień, świadczy fakt, że już w tytule publikacji autorka opracowania, Anna Michałowska-Mycielska, zamieściła datację informującą o okresie jego życia (ok. 1760–1832).

Mojżesz Wascercug może badaczy zainteresować m.in. ze względu na bardzo bogaty życiorys przypadający na dynamiczny okres zmian w życiu polskich gmin żydowskich. Urodzony jeszcze w czasach istnienia I Rzeczypospolitej, w wielkopolskim mieście Skoki, po niepowodzeniach w prowadzeniu działalności kupieckiej decyduje się na naukę zawodu rzeźnika rytualnego. Dzięki swej znajomości niemieckiego uzyskuje posadę szocheta oraz melameda w Gryfinie na Pomorzu Zachodnim. Następnie wraca na tereny Rzeczypospolitej, do Kórnika, gdzie zastaje go zmiana granic na skutek drugiego rozbioru Polski – znów jest pod panowaniem

¹ W tej serii ukazały się wcześniej: *Pinkas kahału boćkowskiego (1714–1817)*, oprac. i wstęp Anna Michałowska-Mycielska (Warszawa 2015), oraz *Regestr osób żydowskich spisany w miesiącu styczniu roku 1778 w Warszawie*, oprac. i wstęp Hanna Węgrzynek (Warszawa 2016).

pruskim i po raz kolejny jego znajomość języka okazuje się wielkim atutem. W poszukiwaniu lepszych perspektyw zawodowych przenosi się po kilku latach do Płocka i obejmuje tam także posesję kahalną, którą następnie porzuca na rzecz samodzielnej działalności: prowadzi niewielką gorzelnię, żyje z wynajmu mieszkań oraz zarządzania gospodą; angażuje się też w dzierżawę podatków państwowych. W Płocku zastają go dwie kolejne zmiany granic – utworzenie Księstwa Warszawskiego oraz Królestwa Polskiego. Już sam brak informacji w pamiętniku na temat tych wydarzeń jest interesujący, sugeruje bowiem ich drugoplanowe znaczenie z punktu widzenia autora.

Decyzję o przekładzie pamiętnika na język polski uznać należy za w pełni uzasadnioną. Wprawdzie od niemieckiego wydania² upłynęły zaledwie dwie dekady, jednak edycja ta miała znacznie skromniejszą postać – ograniczona była do wstępu Jakuba Goldberga oraz tłumaczenia źródła. Choć sam pamiętnik ma unikatowy charakter, owa publikacja przeszła niemal bez echa i w zasadzie nie była przez polskich badaczy wykorzystywana. Należy się natomiast spodziewać, że obecne wydanie polskie zdobędzie szerokie grono czytelników – nie tylko ze względu na samą dostępność językową dla odbiorcy polskiego, ale też z powodu rozszerzonej formy, znacznie przekraczającej typową edycję źródła.

Recenzowana praca zawiera: ponadstandardowy, bardzo obszerny Wstęp autorstwa Anny Michałowskiej-Mycielskiej (s. 7–50), tłumaczenie źródła z języka hebrajskiego na polski przygotowane przez Aleksandrę Czarnecką (s. 53–96), Aneks obejmujący dwa dokumenty urzędowe związane z Mojżeszem Wasercugiem (s. 97–105), Bibliografię (s. 107–110), a także Spis ilustracji (s. 111–112), Indeks osobowy i – oddzielny – Indeks geograficzny (s. 113–118), jak również przygotowaną przez Heinricha Loewego hebrajską edycję źródła z 1910 r. (s. III–XXI), opatrzoną zresztą też kilkoma przypisami autorki opracowania. W ręce czytelników trafia więc publikacja niezwykle bogata. Na słowo omówienia zasługuje Wstęp, który jest wynikiem bardzo starannej, imponującej kwerendy źródłowej. Michałowska-Mycielska nie ograniczyła się do przedstawienia sylwetki autora oraz omówienia losów źródła i zasad edycji. Scharakteryzowała także wszelkie pojawiające się w źródle miejscowości pod kątem osadnictwa żydowskiego i zidentyfikowała niemal wszystkie wspomniane przez Wasercuga postaci, a na podstawie swej znajomości mechanizmów

² *Die Memoiren des Moses Wasserzug*, oprac. i wstęp Jakub Goldberg, tłum. z hebr. Johann Maier, Leipzig 2001.

funkcjonowania nowożytnych gmin żydowskich oraz gruntownej analizy pamiętnika opisała wiele ogólniejszych praktyk z życia kahałów z końca XVIII i początku XIX w. Rozważania te wnoszą nowe ustalenia lub ugruntowują wcześniejsze przypuszczenia badaczy. W pełni przekonujące są uwagi Michałowskiej-Mycielskiej na temat praktycznych skutków przejścia gmin pod panowanie pruskie, wyzwiań zawodowych stojących przed osobami sprawującymi funkcje na rzecz kahałów, skutków korzystania przez Żydów z pożyczek rządu pruskiego czy wielostopniowych struktur poddzierzawy podatku koszernego i udziału w nich również nie-Żydów. Autorka opracowania, opierając się na krótkich wzmiankach zawartych w pamiętniku, słusznie formułuje szersze wnioski dotyczące np. jarmarków we Frankfurcie nad Odrą jako miejsca spotkań osób poszukujących pracy i potencjalnych pracodawców, różnic w poziomie życia w miastach wielkopolskich i mazowieckich czy nawet zwyczaju picia kawy przez Żydów polskich pod koniec XVIII w.

Wśród rodzajów źródeł, do których Michałowska-Mycielska dotarła, aby zweryfikować pojawiające się w pamiętniku informacje, były nie tylko akta plockiego magistratu, akta stanu cywilnego i akta hipoteczne (Archiwum Państwowe w Płocku), ale też archiwalia władz pruskich oraz Królestwa Polskiego (AGAD), akta notarialne z Płocka i Warszawy czy dokumenty z archiwum żydowskiego w Heidelbergu. Przeszukała telawiwskie zbiory wydawcy pierwszej edycji źródła, Heinricha Loewego. Aby scharakteryzować sylwetki prawników, z którymi Wasercug miał bliskie kontakty, przebadła również wydawnictwa informacyjne („Kalendarzyki polityczne”) z okresu Królestwa Polskiego. Sięgnęła niemal do wszystkich możliwych źródeł, które mogły rzucić światło na działalność autora pamiętnika.

Edycja samego źródła przygotowana została w sposób bardzo precyzyjny. Oprócz komentarzy pochodzących od jego pierwszego wydawcy dodano również rozbudowany aparat krytyczny. W przypisach wyjaśniono czytelnikowi wszelkie zagadnienia związane ze sferą judaizmu, z funkcjonowaniem gmin żydowskich, jak również dostarczono informacji biograficznych czy topograficznych. Zamieszczono też komentarze terminologiczne. Część uwag, oparta na wnikliwej kwerendzie, służy uzupełnieniu słów Wasercuga, inne potwierdzają przedstawione przez niego wiadomości, wzmacniając zaufanie czytelnika do źródła. Poziom szczegółowości aparatu krytycznego zasługuje na uznanie, wyjaśnia bowiem wszelkie niejednoznaczności czy skrótły myślowe zawarte w pamiętniku.

Ze wszech miar za słuszną uznać należy decyzję autorki opracowania, by dwa ze znalezionych w toku kwerendy dokumentów zamieścić w Aneksie nie tylko jako potwierdzenie prawdziwości słów Wasercuga, ale przede wszystkim ze względu na przydatność tych materiałów dla badaczy. Pierwsze ze źródeł, „Prośba Komisji Kamery Wojny i Domen Prus Nowowschodnich o zatwierdzenie Mojżesza Wasercuga na stanowisku szamesa gminy żydowskiej w Płocku (1796–1797)”, pochodzi z nadal w znacznej mierze nieprzebadanego zespołu AGAD (Generalne Dyrektorium) i opublikowane jest zarówno w niemieckim oryginale, jak i polskim tłumaczeniu. Dokument ilustruje zasady wyboru szamesa przez gminę żydowską, zatwierdzanie przez lokalne władze pruskie, a następnie również przez samego monarchę. Źródło to jest wyrazem pewnego zasięgu autonomii gmin oraz konieczności ich współdziałania z władzami pruskimi. Sprecyzowany jest też zakres obowiązków szamesa – pełni on funkcję „notariusza publicznego przy synagodze”, a więc „sporządza wszystkie umowy ślubne, kontrakty i zapisy zawarte między Żydami, a jednocześnie ma za zadanie pobieranie niektórych żydowskich należności”. Wartościowy jest też drugi dokument, „Opis posesji Mojżesza Wasercuga (1825)”, pochodzący z akt Hipoteki Płockiej. Jest on nie tylko jednym z dowodów na stosowanie powszechnych zasad dotyczących postępowania cywilnego przez Żydów, ale również wskazuje na próbę obejścia tychże przepisów przez Wasercuga. Źródło to zawiera – oprócz bardzo precyzyjnego opisu całej nieruchomości – także informację na temat lokatorów, przedstawiając obraz grupy zróżnicowanej, składającej się nie tylko z Żydów. Dokumenty te mogą być przydatne zarówno dla historyków analizujących stosunki między Żydami a państwem, jak i dla badaczy zainteresowanych układem relacji wśród członków gmin żydowskich.

Na uwagę zasługuje też ikonografia ułatwiająca czytelnikowi wyobrażenie sobie przestrzeni, w której funkcjonował autor źródła. Wśród dwudziestu jeden ilustracji znajdują się bowiem zdjęcia synagog, w których z pewnością bywał, plan jego rodzinnego miasta ze wskazaniem położenia synagogi i przypuszczalnej lokalizacji jednego z wydarzeń opisanych w pamiętniku, fragment planu Płocka z roku 1803 z zaznaczoną lokalizacją nieruchomości Wasercuga, a także podpisy autora, jego małżonki i innych wspomnianych w źródle postaci. Dołączono też mapę, na której zaznaczono wszystkie miejscowości wzmiankowane w pamiętniku.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że recenzowana praca to nie tylko wzorcowa edycja źródłowa i kompendium wiedzy o barwnej postaci

Mojżesza Wasercuga, ale też wartościowy głos w dyskusji na temat przemian dokonujących się w życiu Żydów oraz gmin żydowskich końca XVIII i pierwszych dekad XIX w.

Aleksandra Oniszczyk <https://orcid.org/0000-0001-5562-9058>

Uniwersytet Warszawski
ae.oniszczyk@uw.edu.pl